

*Ждамарова А. В.,**аспірантка кафедри міжнародних відносин і суспільних наук
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

«АРАБСЬКА ВЕСНА»: ПРИЧИНИ ТА ІСТОРІЯ РОЗГОРТАННЯ КРИЗИ

Анотація. Стаття є аналізом історичного процесу розгортання та перебігу основних подій «Арабської весни». З цими подіями пов'язаний новий етап соціально-політичних змін у країнах Близького Сходу і Північної Африки. Практично у всіх з них відбулися трансформації, які більшою чи меншою мірою зачепили політичні системи цих країн. В той же час ці процеси мали і певні паралелі із подіями в Україні. Саме тому слід більш уважно та науково аналізувати події і процеси, щодо яких використовується термін «арабська весна». Революційні події в арабському світі та їх наслідки стали предметом аналізу науковців усього світу. Основна частина академічної спільноти була захоплена зненацька, майже одночасний вибух масових протестів в декількох країнах регіону змусив дослідників та аналітиків досить швидко переосмислити основні концепції та змістити ракурс теоретичних пошуків з аналізу причин авторитарної стагнації БСС до спроб зрозуміти специфіку новітньої суспільно-політичної динаміки.

Виходячи з актуальності теми та розмаїття підходів до дослідження подій Арабської весни за мету у цій роботі автор ставить реалізацію ретроспективного аналізу основних етапів та результатів подій на Близькому і Середньому Сході, які отримали назву Арабської весни.

У результаті проведеного дослідження представляється можливим зробити висновки щодо характеру і особливостей кризових процесів у регіоні Близького Сходу і Північної Африки. «Арабська весна» може розглядатися як особливий прояв соціально-політичних транзитивних процесів, пов'язаних з трансформацією авторитарних і напівавторитарних політичних режимів. Специфіка «арабської весни» визначена особливостями політичного розвитку і державного будівництва в регіоні, традиційністю арабо-мусульманського суспільства. При цьому сучасні засоби комунікації зіграли велику роль в підготовці й організації масових антиурядових виступів. Істотною особливістю подій «арабської весни» стало і те, що вони протікали в складних суспільствах, що відрізняються етно-конфесійною, а інколи і плеємінною диференціацією населення. Зазначені фактори стали додатковою дестабілізуючою обставиною. Незважаючи на те, що події «арабської весни» – це значною мірою автохтонний процес, слід враховувати, що його розвиток проходив в умовах нарастаючого впливу іноземних держав. США та інші країни НАТО, з одного боку, та РФ і її союзники, з іншого, що розглядали регіон як сферу своїх економічних і геополітичних інтересів, встали на шлях втручання у внутрішньополітичні процеси. Саме ці аспекти все ще чекають на ґрунтовний науковий аналіз і можуть стати предметом подальших досліджень.

Ключові слова: міжнародні відносини, країни Близького Сходу та Північної Африки, зовнішня політика, революційні події, «Арабська весна».

Постановка проблеми. З подіями «арабської весни» пов'язаний новий етап соціально-політичних змін у країнах Близького Сходу і Північної Африки. Практично у всіх з них відбулися трансформації, які більшою чи меншою мірою зачепили політичні системи цих країн. В той же час ці процеси мали і певні паралелі із подіями в Україні. Саме тому слід більш уважно та науково аналізувати події і процеси, щодо яких використовується термін «арабська весна».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Революційні події в арабському світі та їх наслідки стали предметом аналізу науковців усього світу. Основна частина академічної спільноти була захоплена зненацька, адже довгий час перед досліджуваними подіями наукові дискусії сходознавців зосереджувалися здебільшого на поясненні статичних феноменів: диктаторських / напівдиктаторських політичних режимів, їх структур та інститутів, східного авторитаризму, несприйняття процесів демократизації в регіоні Близького та Середнього Сходу. Досліджуючи «ісламський» або «арабський» світ, вчені зосереджувалися на детермінантах цивілізаційного спадку та релігійних цінностей, наголошували на існуванні безперервності традицій розвитку східного суспільства, його сутнісних характеристик.

Майже одночасний вибух масових протестів у декількох країнах регіону змусив дослідників та аналітиків досить швидко переосмислити основні концепції та змістити ракурс теоретичних пошуків з аналізу причин авторитарної стагнації БСС до спроб зрозуміти специфіку новітньої суспільно-політичної динаміки.

Трансформаційні процеси, які переживав арабський світ, стали предметом чисельних дискусій науковців та інтелектуалів, які обрали предметом правомірності застосування концепту революцій до зазначених подій. Дж. Шашанк, С. Салаїта, Ф. Трабулсі, П. Седра, Ж.-П. Філіу, З.А. Самад, Х. Йаакуб розглядали Арабську весну як низку революцій. Вони концентрували увагу на масовості й масштабі протестного руху, його орієнтації на політичні та економічні зміни, а також на результатах цих подій – усунення від влади в Тунісі, Єгипті, Ємені, Лівії правлячих режимів, які утримували владу 20–30 років. Опоненти даного підходу – Р. Спрінгборг, Д. Стачер, З. Тзіаррас, К. Ульріхсен, Д. Хелд, М. Бек і С. Хюсер – як власний доказ наводили той факт, що в регіоні не відбулося повного краху авторитарних режимів, а революційні сили не замінили собою при владі старі еліти.

Ці дискусії мають дещо спільне з дебатами, які розпочалися в науковому середовищі щодо доцільності використання категорії «революцій» стосовно подій в Україні у 2004 р. На той час позиції дослідників також розділилися на дві групи – прибічників і супротивників терміну «революція». Розбіжності щодо

доцільності використання терміну «революція», як в Україні, так і в арабських країнах, очевидно зумовлені відсутністю загальноприйнятого переліку обов'язкових критеріїв революційних перетворень, що створює концептуальні труднощі для дослідників.

Мета статті. Виходячи з актуальності теми та розмаїття підходів до дослідження подій Арабської весни за мету цієї роботи автор ставить реалізацію ретроспективного аналізу основних етапів та результатів подій на Близькому і Середньому Сході, які отримали назву Арабської весни.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Арабська весна» включає в себе ряд подій, що сталися в регіоні Північної Африки та Близького Сходу, пов'язаних з масовими виступами. Початком «арабської весни» слугували протести в Тунісі й Алжирі в грудні 2010 р. Їх наслідком стало повалення уряду президента Бен Алі в Тунісі і початок політичних реформ в Алжирі. У Єгипті «арабська весна» пов'язана насамперед з масовими протестами населення і безуспішними спробами їх придушення на початку 2011 р. У результаті був повалений президент Хосні Мубарак. У країні почався період політичної нестабільності, що характеризується гострою політичною конфліктністю між «братами мусульманами» та іншими політичними силами. У 2013 р. у країні стався державний переворот, в результаті якого влада перейшла до міністра оборони Єгипту Аль-Сісі, який оголосив про призупинення дії Конституції.

Події «арабської весни», що відбулися в Бахреїні, Ємені, Йорданії, Кувейті, Марокко, Омані, Саудівській Аравії, Судані, по-різному вплинули на політичні режими в цих державах – від політичних реформ (Йорданія, Кувейт, Марокко) до зміни влади, активізації екстремістських груп, військової інтервенції (Бахрейн, Ємен). Можна сказати, що «арабська весна» призвела до дестабілізації режимів в регіоні, зростання конфліктності і екстремістських настроїв.

Особливо слід зупинити увагу на Лівії та Сирії. У Лівії сутички призвели до насильницького повалення уряду, громадянської війни, в яку втрутилися і зовнішні чинники. Стан країни після «арабської весни» складно назвати інакше, як анархія. У Сирії внутрішньополітичний конфлікт також вилився в громадянську війну. Події в Сирії стали наймасштабнішим конфліктом в рамках «арабської весни». Така картина подій «арабської весни» вимагає аналізу, спрямованого на виявлення специфіки причин, перебігу і наслідків конфліктів в регіоні в період з 2010 р.

Причини виникнення протестних настроїв серед арабського населення зумовлені конкретною соціально-економічною, політичною, релігійною ситуацією в цих країнах, специфікою їх історичного розвитку, а також глибокими внутрішніми змінами в арабському суспільстві. «Арабська весна» пов'язана з різким посиленням соціально-політичної напруженості в країнах регіону. Конфлікти «арабської весни» відрізняє складне поєднання зовнішніх і внутрішніх факторів, що накладаються на особливості культурного, етнічного та релігійного характеру країн, охоплених цими подіями.

В.В. Наумкін вказує на те, що новизною подій «арабської весни» «став не інспірований зовнішнім впливом спонтанний світський масовий рух молоді, переважно освіченої і ліберально налаштованої, що особливо далось взяти в Єгипті і Тунісі» [1]. При цьому дослідник підкреслює відмінності в проявах «арабської весни» в країнах регіону Близького

Сходу і Північної Африки. Їх спектр виявився досить широким і включає масові протестні виступи ліберально налаштованої молоді, повстання на етно-плеємному і релігійному ґрунті. Проте навіть за врахування цих значущих відмінностей спільним фактором для подій «арабської весни» стала їх зумовленість соціально-економічними причинами.

І.В. Кудряшова пов'язує зміни, що відбуваються в державах регіону, з п'ятою хвилею демократизації. Відзначимо, що така позиція дослідника виглядає не безперечною в світлі подальшого зростання фундаменталізму в країнах, охоплених подіями «арабської весни». Проте після подій «арабської весни» позиції світських авторитарних режимів на Близькому Сході були істотно ослабленими. По-перше, у всіх протестних виступах висувалися гасла боротьби з авторитаризмом, за демократію і права людини. По-друге, самі події мали масовий характер і розвивалися «знизу» (невипадково деякі з них отримали назву «революції без лідера»). По-третє, в ряді країн вони вже принесли свої плоди у вигляді демократичних виборів, лібералізації законодавства, зміни конституцій тощо [2; 3]. Проте слід враховувати, що всі ці трансформації в країнах регіону Близького Сходу і Північної Африки переважно виражаються як політичний конфлікт, а в ряді випадків політична конфліктність призводить до кризи політичної системи, збройного протиборства (Лівія, Сирія), причому ці обставини пов'язані із зовнішнім втручанням перш за все з боку США або РФ.

При цьому у розглядуваних автором подіях є тісний зв'язок між політичним конфліктом і соціально-економічними трансформаціями. Значну складність представляє «проблема взаємодії між економічними реформами, політичною стабілізацією і поведінковими практиками ключових акторів трансформації, їх здатністю до компромісу» [4]. Така взаємодія є надзвичайно і часто втілюваною у зростанні політичної конфліктогенності. В цьому випадку конфлікти стають основними механізмами складного і багатопланового процесу трансформації. Вважається, що країни, що знаходяться в процесі переходу від недемократичних режимів до плюралістичних, «частіше вступають в збройні і насильницькі політичні конфлікти, ніж демократії і усталені авторитарні режими» [5]. Транзитивні процеси демократизації призводять до численних політичних конфліктів [6]. При цьому радикалізація суспільних настроїв і насильницькі дії виникають зазвичай в результаті того, що самі «політики прагнуть використовувати їх для завоювання підтримки мас, утримання влади тощо» [6].

«Арабська весна» виступає показовим прикладом наростання конфліктності в умовах соціально-політичного транзиту, а також конфлікту в ситуації погіршення соціально-економічних обставин. Слід мати на увазі, що конфлікти «арабської весни» протікають у складному взаємозв'язку внутрішніх і зовнішніх факторів. Породжені внутрішньополітичними кризами в країнах регіону, вони привернули увагу інших держав, інтереси яких були порушені кризою. Відзначимо, що термін «арабська весна» став широко застосовуватися після публікацій американських експертів М. Лінча і Дж. Масада, які позначили ним «серію синхронних масових виступів, які спричинили за собою зміну правлячих режимів у ряді країн Північної Африки і Близького Сходу» [7].

Всі держави, охоплені «арабською весною», відрізняє причетність їм внутрішня конфліктогенність, пов'язана з соціально-економічною, вразливістю населення і нестійкістю політич-

ного режиму. Дані обставини накладаються на ряд складно взаємопов'язаних факторів соціально-культурного порядку, в тому числі етнічних, конфесійних, а також, в ряді випадків, на різні племенні традиції. Згідно з підходом західних науковців, простір від Північної Африки до Пакистану об'єднує географічна суміжних назв країн в поєднанні з наявністю і значимістю в них фактора ісламу. Даний регіон в останні роки позначається терміном «Великий Близький Схід». Умовність даного позначення пов'язана з тим, що цей регіон об'єднує різноманіття як етносів, конфесій, цивілізацій, так і соціально-історичних укладів – від родоплеменних до постіндустріального. Все це на досить обмеженій території з важкими кліматичними умовами (тобто питання фізичного виживання не втратили тут гостроти) та при високій питомій щільності населення в зонах, придатних для життя і ведення господарства (на відміну від щільності на території в цілому) [8].

Ендогенні фактори зіграли провідну роль у політичних конфліктах, що об'єднуються поняттям «арабська весна». Перейдемо до їх розгляду. Одним з внутрішніх факторів початку протестів в ряді країн стало загострення соціально-економічних проблем. По-перше, за останні десятиліття посилюється розшарування суспільства, збільшився розрив у доходах між бідною і багатією частинами населення практично у всіх арабських країнах. Заглибився розрив в рівні життя між багатими і бідними країнами регіону. По-друге, зріс рівень безробіття, який в окремих арабських країнах досяг 60–70% працездатного населення, причому переважна більшість безробітних становить молодь до 25 років, яка здобула освіту, але фактично позбавлена перспектив працевлаштування та можливості забезпечити собі гідний рівень життя. Наприклад, Єгипет є країною, яка переживає потужний демографічний стрибок, його населення приростає більш ніж на 1 млн. осіб на рік, при цьому середній вік єгиптян становить 24 роки. У Тунісі на біржі праці зареєстровано 500 тисяч безробітних, з яких 150 тисяч випускники вузів. Можна констатувати, що одним з факторів невдоволення арабського населення стала нездатність уряду проводити ефективну політику щодо молоді. В той же час саме ця категорія населення відрізняється високою політичною активністю і прагненням до здійснення демократичних перетворень.

По-третє, розрослися бюрократія, непотизм, племенні (родові) переваги і корупція, а також засилля правлячих еліт, які зайняли верхні сабелі соціальної драбини, позбавивши молодь можливості самореалізації, ще більш ускладнювали пошук роботи не тільки для молодих фахівців, але також і для кваліфікованих працівників. До соціально-економічних чинників, які викликали різкий сплеск невдоволення населення, були і причини політичного характеру, а саме архаїчність системи управління і її пристосованість під інтереси правлячих еліт, які монополізували доступ до влади, відсутність представництва і жорсткий авторитаризм.

Крім того, причиною вибуху стало невдоволення населення багаторічним правлінням тиранів, які за десятиліття накопили величезні багатства, але втратили здатність ефективно управляти країною. Відзначимо, що світова фінансово-економічна криза 2008 послужила зовнішнім фактором, який ще більш загострив економічну ситуацію в регіоні. Разом з тим не можна однозначно стверджувати, що протести в усіх країнах були викликані винятково економічними і політичними факторами, оскільки країни, що були охоплені революційною

хвилею, сильно відрізняються за економічними показниками, рівнем життя і типами політичного устрою. Причини невдоволення були абсолютно різні, починаючи від корупції в Тунісі і закінчуючи протистоянням сунітів і шіїтів в Бахреїні [9].

Таким чином, представляється можливим зробити висновки щодо характеру і особливостей кризових процесів у регіоні Близького Сходу і Північної Африки. «Арабська весна» може розглядатися як особливий прояв соціально-політичних транзитивних процесів, пов'язаних з трансформацією авторитарних і напівавторитарних політичних режимів. У державах регіону ця трансформація виявилася пов'язаною із загостренням політичних конфліктів, їх переростанням в антиурядові виступи, а в ряді випадків – у відкрите збройне протистояння влади і суспільства, його груп.

Специфіка «арабської весни» багато в чому визначена особливостями політичного розвитку і державного будівництва в регіоні, традиційністю арабо-мусульманського суспільства. В умовах наростання соціально-економічних труднощів і протиріч загострилося політичне невдоволення, яке знайшло втілення у вимогах прискорення процесу демократизації. Дані вимоги знаходять ідеологічну опору в розповсюджуваних, в тому числі за допомогою електронних ресурсів, уявленнях про сучасну демократичну політику. При цьому сучасні засоби комунікації зіграли свою роль у підготовці та організації масових антиурядових виступів.

Істотною особливістю подій «арабської весни» стало і те, що вони протікали в складних суспільствах, що відрізняються етно-конфесійною, а в ряді випадків і племенною диференціацією населення. Зазначені фактори стали додатковою дестабілізуючою обставиною. Зокрема, у Лівії і Сирії їх дія в сукупності з іншими обставинами призвела до кризи державності і до громадянської війни.

Висновки. Незважаючи на те, що події «арабської весни» – це значною мірою автохтонний процес, слід враховувати, що його розвиток проходив в умовах наростаючого впливу іноземних держав. США та інші країни НАТО, з одного боку, та РФ і її союзники, з іншого, що розглядають регіон як сфери своїх економічних і геополітичних інтересів, встали на шлях втручання у внутрішньополітичні процеси. Таким чином конфліктам «арабської весни» було надано новий зовнішньополітичний вимір, а характер і ступінь втручання дозволяють їх розглядати як складник стратегії зі створення нового світоустрою. Саме ці аспекти все ще чекають на ґрунтовний науковий аналіз і можуть стати предметом подальших досліджень.

Література:

1. Наумкин В. Снизу вверх и обратно. «Арабская весна» и глобальная международная система // Россия в глобальной политике, 02.08.2011. URL: <http://globalaffairs.ru/number/Snizu-vverkh-iobratno-15277>.
2. Кудряшова И.В. Режимные трансформации на современном арабском востоке. Политическая наука. Москва, 2012. № 3. С. 19–29.
3. Политические режимы в XXI веке: Институциональная устойчивость и трансформации / Ред.-сост. номера Панов П.В., Харитонов О.Г. Политическая наука. 2012. № 3. С. 162.
4. Глухова А.В. Политический конфликт как механизм постсоциалистических трансформаций (восточноевропейский опыт и проблемы России). Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика. 2007. № 3 (том 2). С. 117.

5. Большаков А.Г. Региональные политические конфликты в государствах европейской периферии: концептуально-методологические параметры конфликтологического анализа. *PolitBook*. 2012. Вып. № 3. С. 10.
6. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. Москва : РОССПЭН, 2003. 368 с.
7. Фененко А.В. Международная конкуренция на Ближнем Востоке: факты и тенденции. *Международные процессы*. 2014. Т. 12. № 3 (38). Июль-сентябрь. С.35.
8. Косолапов Н.А. Конфликты начала XXI-го века: особенности, вызовы, перспективы. Типология конфликтов: «новые войны» и ситуация на Ближнем Востоке (сборник) / Отв. ред. И.Я. Кобринская. Москва : ИМЭМО РАН, 2013. С. 41.
9. Гавриличко Ю. «Дни гнева» – сетевые революции нового типа /Ю. Гавриличко. URL: <http://rodop.org/polit-110330105644>.
10. Подчероб А.Б. Арабская смута: роль пропаганды и современных информационных технологий. Институт Ближнего Востока. 24.09.2012. URL: <http://www.iimes.ru/?p=15619>.
11. Желтов В.В., Желтов М.В. Арабская весна: демографические аспекты. В.В.Желтов, М.В. Желтов. *Вестник ВГУЭС*. № 4. 2012. С. 7–16
12. Колобов О.А., Шульц Э.Э. «Арабская весна»: технология бунта / О.А. Колобов, Э.Э. Шульц. *Полития*. № 1 (72). 2014. С. 119–127.
13. Результаты исследования: The Nielsen Company. URL: <http://blog.nielsen.com/nielsenwire/page/3/?s=2010+Middle+East&x=0&y=0> [дата обращения – 25.06.2015].

Zhdamarova A. “Arab spring”: causes and history of the crisis deployment

Summary. The article is an analysis of the historical process of the deployment and progress of major events of the Arab Spring. These events are associated with a new stage of socio-political change in the countries of the Middle East and North Africa. Almost all of them have undergone transformations that have, to a greater or lesser extent, affected the political systems of these countries. At the same time, these processes had certain parallels with the fields in Ukraine. That is why it is painful to carefully and scientifically analyze events and processes that use the term “Arab Spring”. The revolutionary events in the Arab world and their consequences have become

the subject of an analysis of scholars around the world. The bulk of the academic community was taken by surprise, with the almost simultaneous outburst of mass protests in several countries in the region forcing researchers and analysts to quickly rethink basic concepts and shift the focus of theoretical searches to analysis of the reasons for authoritarian stagnation of the FSU against the attempts of the public.

Based on the relevance of the topic and the variety of approaches to the study of the events of the Arab Spring for the purpose of this work, the author proposes a retrospective analysis of the main stages and results of events in the Middle and Middle East, called the Arab Spring.

As a result of the study, it is possible to draw conclusions about the nature and features of crisis processes in the Middle East and North Africa. The Arab Spring may be seen as a particular manifestation of the socio-political transitive processes associated with the transformation of authoritarian and semi-authoritarian political regimes. The specificity of the “Arab Spring” is determined by the features of political development and state-building in the region, the tradition of Arab-Muslim society. At the same time, modern communications have played a large role in the preparation and organization of mass anti-government speeches. An important feature of the events of the “Arab Spring” was the fact that they took place in complex societies that are ethno-confessional, and in some cases tribal differentiation of the population. These factors have become an additional destabilizing circumstance. Despite the fact that the events of the “Arab Spring” are, to a large extent, an autochthonous process, it should be borne in mind that its development took place in the context of increasing influence of foreign countries. The United States and other NATO countries, on the one hand, and the Russian Federation and its allies on the other, which regard the region as a sphere of their economic and geopolitical interests, embarked on a path of interference in internal political processes. These aspects are still awaiting a thorough scientific analysis and may be the subject of further research.

Key words: international relations, countries of the Middle East and North Africa, foreign policy, revolutionary events, Arab Spring.